

Helena Bönischová

Ma'ase merkava

starověká židovská mystika

Kniha *Ma'ase merkava* se zabývá fascinujícím pozdně starověkým mystickým textem, který vznikl v talmudickém období v židovském prostředí v oblasti Blízkého východu. Patří mezi několik málo textů, u nichž není pochybnost, že náleží k žánru *hejchalotické literatury*. Tak označujeme pozoruhodné, u nás téměř neznámé texty, obsahující záznamy o mystických vizích lidí, kteří si říkali *jorděj merkava*. Tato literatura se obvykle datuje do prvních několika století obecného letopočtu, vychází však z ještě starších tradic z období druhého Chrámu. Především navazuje na vize proroka Ezechiela, který spatřil nebeský trůn – vůz, hebrejsky *merkava*.

© Nakladatelství P3K, 2012

© Helena Bönischová, 2012

ISBN 978-80-87186-74-9 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-87343-03-6 (eKniha – PDF)

Obsah

Předmluva autorky	7
1/ Úvod	11
2/ Nástin problematiky hejchalotické literatury	14
3/ Ma'ase merkava – rukopisné verze a vydání v moderní době	23
4/ Překlad	31
5/ Funkce a charakter textu	53
6/ Analýza jednotlivých prvků textu	61
<i>Předpoklady k mystickému výstupu</i>	61
<i>Cíl mystické vize</i>	62
<i>Trůn</i>	64
<i>Sedm paláců</i>	65
<i>Andělé</i>	70
<i>Problematika jednotlivých nebes</i>	74
<i>Typ mystiky</i>	76
<i>Antropomorfismus</i>	77
<i>Boží vlastnosti</i>	78
<i>Boží jméno</i>	83
<i>Tzv. nesmyslná slova</i>	86
<i>Šechina</i>	91
7/ Závěr	92
Použitá literatura	96

Předmluva autorky

S hejchalotickou literaturou jsem se poprvé setkala již někdy v roce 2005 a hned mě zaujala její nezvyklost a neobvyklost. Proto jsem ji začala hlouběji studovat, nejdříve jako celek s určitými konkrétními charakteristikami a později i jednotlivé texty v jejich odlišnosti. Jsou to mysticko-magické texty pocházející zřejmě z talmudické doby. Zatímco pozdější židovská mystika – kabala – je i v českém prostředí poměrně známá a řada kabalistických děl je dostupná i v češtině, texty hejchalotické literatury doposud česky vydány nebyly a tato literatura je v naší zemi širší odborné veřejnosti prakticky neznámá.

Tato práce přináší překlad části textu, známého v moderní době pod názvem *Ma'ase merkava*. Ve skutečnosti jde o souhrn celé řady krátkých textů. Přeloženy jsou celky, které spojuje jednotící téma mystického výstupu k Božímu trůnu. Nechci ale pouze přinést překlad textu, ale také seznámit čtenáře s tématem mystického výstupu k Božímu trůnu v mysticko-magické židovské literatuře pozdního starověku, jak ho nacházíme právě ve zmíněném textu.

Ma'ase merkava je text obsahově nesmírně zajímavý a proto jsem se rozhodla ho přeložit do českého jazyka původně jako součást své diplomové práce. Tato publikace obsahuje upravenou a přepracovanou verzi.

Při překladu takto starého textu však je zcela nezbytný podrobný komentář a analýza textu, protože mnohé obraty a formulace nejsou srozumitelné bez znalosti hlubšího kontextu a jedině odborný výklad umožní porozumět textu i lidem, kteří nejsou přímo odborníky v této oblasti. Mnohá slova a obraty mají totiž jiný význam, než se prvoplánově zdá, zatímco u dalších formulací není význam vůbec zřejmý.

Práce nepochybně není vyčerpávající, neboť hejchalotická literatura je dosud málo zpracovaná a přestože v posledních desetiletích vzrostl zájem o vědecké studium těchto textů a vyšlo několik desítek prací na toto téma, stále se ještě jedná o oblast poměrně neprozkoumanou. Tuto práci proto považuji spíše za drobný počáteční počín, který by chtěl vzbudit zájem o tyto texty i v českém prostředí a poukázat na starší vrstvy židovské mystiky, než je všeobecně známá kabala.

Za cenné rady a povzbuzení při vzniku první verze textu děkuji PhDr. Milanu Lyčkovi, Ph.D. a ThDr. Markétě Holubové, Th.D.

POZNÁMKY K TRANSKRIPCI A PRAVOPISU

Transkripce hebrejských výrazů

Používám transkripci, kterou uvádí Bedřich Nosek v komentáři k překladu *Pirkej Avot*. Pouze u slov Šema, Šechina nepřepisuji Šma, Šchina, jak by odpovídalo Noskově transkripci, ale přepisuji s „e“, protože je to takto v češtině již víceméně zavedeno.

Velká písmena

Při psaní velkých a malých písmen se přidržuji pravidel českého pravopisu. Protože v hebrejštině neexistuje rozlišení na velká a malá písmena, přidržuji se při přepisu hebrejských slov týchž pravidel.

U výrazů typu „ma'ase merkava“ píši velké písmeno tam, kde se jedná o název konkrétního díla a malé písmeno tam, kde se jedná o obecné pojmenování. Viz také poznámky 6 a 11.

„Trůn“ (v kapitole 4) píši s velkým písmenem, protože se jedná o Trůn Boží, jedinou věc svého druhu, a navíc je v textu i částečně personifikován. „Merkava“ píši s velkým písmenem, pokud se jedná o podnoží Trůnu. V tomto případě je v textu výraz „Merkava“ téměř synonymní s výrazem „Trůn“. Pokud však výraz

I/ Úvod

Tato práce se zabývá fascinujícím pozdně starověkým mystickým textem, který vznikl v talmudickém období v židovském prostředí v oblasti Blízkého východu. Text je moderními badateli nazýván *Ma'ase merkava*, ve starověku však takto označován nebyl. Jeho původní název – existoval-li nějaký – neznáme. Stejně tak neznáme bližší okolnosti, čas a místo jeho vzniku.

Text se zachoval pouze v opisech v několika středověkých rukopisech. Je třeba podotknout, že nenajdeme ani dvě zcela totožné verze. Liší se jednak délkou, protože některé pasáže jsou v určitých verzích vypuštěny, naopak do některých verzí jsou určité pasáže přidány, a jednak větší či menší varianty najdeme i v obsahu jednotlivých částí. Je zřejmé, že se již od počátku jednalo o slepenec z více kratších celků, možná dodatečně pospojovaných vyprávěcí složkou.

Rukopisná verze, zvolená pro tuto práci, se skládá ze tří částí, které se od sebe liší obsahově i jazykově. První část se zabývá mystickým výstupem² tří známých rabínů³ sedmi nebeskými paláci k Božímu trůnu. Text poměrně podrobně popisuje jednotlivé nebeské sféry a nebeské bytosti, které je obývají. Vrcholem mystické vize je vidění Boha na trůnu.

² V některých hejchalotických textech je místo termínu „výstup“ uveden termín „sestup“. Je tomu tak např. v Hejchalot rabati. K problematice se blíže vyjadřuje např. Scholem, Gershom Gerhard: *Major Trends in Jewish Mysticism*, Schocken Publishing House, Jerusalem 1941, 46–47 a 87. Viz také pozn. 9.

³ Hlavními aktéry jsou tři rabíni – rabi Jišmael, který zde vystupuje v roli žáka, a rabi Akiva a rabi Nechunja, kteří vystupují v roli jeho učitelů. Podrobněji o nich v části 4.

Ve druhé části je uvedeno, jak přivolávat andělské bytosti, které člověku umožní naučit se zpaměti Tóru, jež představuje ústřední bod židovského náboženství. Její znalost měla (a dosud má) pro židovského učence naprosto zásadní význam, přestože dnes už není běžné učit se ji zpaměti. Jazyk této části je komplikovanější než v části předchozí, především proto, že zde najdeme velké množství tzv. *nesmyslných slov* – tj. slov, jejichž význam není na první pohled patrný (viz pozn. 246). Dále se zde dovíme různá jména andělů a tzv. pečete, což jsou hesla, která se používala jako ochrana při nebeském výstupu. To všechno představuje silný magický prvek.

Na začátku třetí části najdeme dlouhý výčet andělských jmen bytostí nacházejících se v jednotlivých palácích, většinou ve formě výše zmíněných tzv. *nesmyslných slov*. Většina třetí části obsahuje komunikaci jednoho z rabínů s Andělem přítomnosti.⁴ Druhou a třetí část spojuje společný důraz na andělské bytosti a velké množství *nesmyslných slov*. Téma mystického výstupu je zde zcela okrajové.

Protože tato práce si klade za cíl analyzovat téma nebeského výstupu v textu *Ma'ase merkava*, zabývá se pouze první částí textu. Druhá a třetí část je zmíněna pouze tam, kde je třeba objasnit nějaký aspekt textu jako celku. Součástí práce je překlad první části textu z rukopisné verze O1531.

Text *Ma'ase merkava* patří mezi několik málo textů, u nichž není pochybnost, že k žánru hejchalotické literatury skutečně náleží. Lze ho tedy označit za typický hejchalotický text. Jeho jazykem je hebrejšтина s příměsí aramejštiny, pouze v rukopisné verzi N8128 s celými aramejskými pasážemi.

Z dostupných rukopisných verzí jsem zvolila rukopis O1531, protože je považován za jeden z nejstarších, a tedy snad nejpůvodnějších, což je podpořeno i faktem, že neobsahuje aramejské pasáže, které byly nadevší pochybnost k textu přidány později. V překladu přihlídím

⁴ O angelologii viz níže v kapitole 6. Anděl přítomnosti je v jiných textech uveden jako „Anděl Jeho přítomnosti“, tj. přítomnosti Boží.

4/ Překlad

§ 544

1. Rabi Jišmael řekl: Ptal jsem se rabiho Akivy
2. na modlitbu, kterou se člověk modlí atd.
3. (a na) chválu RVZJJ JVJ,⁵⁶ Boha Izraele, který ví, kdo je.⁵⁷
4. Řekl mi: V jeho⁵⁸ srdci je svatost a čistota a modlí se modlitbu:
5. Budiž požehnán navěky, (ty, který) přebýváš na Trůnu slávy,
6. v komnatách na (nebeských) výšinách a ve vznešeném paláci,
7. protože jsi odhalil tajemství a tajemství (všech) tajemství⁵⁹
8. a skryté věci a skryté věci skrytých věcí Mojžíšovi,
9. a Mojžíš (je prozradil) Izraelitům,
10. aby s nimi mohli činit Tóru a s nimi rozvíjet učení.

⁵⁶ Jedná se o složeninu z atributu a variace tetragramu. První slovo ״וה״ je kombinace ״ו״ (tajemství) a ״ה״ (variace z písmen tetragramu). Přibližný význam je „JVJ tajemství“, tj. „JVJ, který je pánem tajemství“, což odpovídá tématu daného odstavce. Následuje ještě jednou variace ״ו״, která je již obsažena v předchozím slově.

⁵⁷ V 01531, M22 a D436 je odkaz na Boha pomocí femininního zájmena ה״א „ona“, zatímco M40 a N8128 uvádí maskulinní ה״א „on“.

⁵⁸ V originále je „ve tvém“, což je však nekonzistentní s druhou částí věty ve 3. osobě. 2. osoba je i v M40 a D436. Naopak v N8128 a M22 je „v jeho srdci“. Je třeba poznamenat, že 3. osoba se často používala pro 2. osobu (podobně jako v češtině „onikání“). Nekonzistentnost možná vznikla chybou opisovačů.

⁵⁹ Podobný typ slovního spojení jako níže „král krále králů“, „tisíc tisíců tisíců“ a „myriády myriád myriád“ a jako spojení „skryté věci skrytých věcí“ na ř. 8. Tento typ spojení je pro hejchalotickou literaturu typický.

11. Rabi Akiva řekl: Když jsem vystoupil⁶⁰ a měl jsem vidění Moci,⁶¹
12. viděl jsem všechna stvoření, která jsou na nebeských cestách,
13. ty, jejichž výšky jsou nahoru a šířky dolů,
14. i ty, jejichž šířky jsou nahoru a výšky dolů.⁶²

15. Rabi Jišmael řekl: A jak na nich spočívají služební andělé?
16. Řekl mi: Jako most, který (on) pokládá nad řeku
17. a přechází po něm celý svět,
18. tak pokládá most od samotné brány až k jejímu konci
19. a služební andělé na něm obcházejí
20. a recitují hymnus před TRKLJJ JVJ,⁶³ Bohem Izraele.
21. A stojí na něm horliví v bázni (a) mocní ve strachu,⁶⁴
22. tisíc tisíců tisíců a myriády myriád myriád

⁶⁰ Myšleno „vystoupil do nebeských paláců“.

⁶¹ Hebr. גבורה. *Gevura* zde má význam Boží moc, možná ve svém aspektu *tremendum*. Může fungovat také přímo jako Boží jméno. Tam, kde je výraz *gevura* použit ve významu Boží moci, píše s malým písmenem. Scholem, G. G.: *Počátky kabaly*, Malvern, Praha 2009, 23 uvádí, že „... ona ‚velká sláva‘ nebo ‚velká síla‘, o níž je řeč v mnoha židovských apokryfních a apokalyptických textech jakožto o té nejvyšší manifestaci Boha. Ani tato ‚sláva‘ nebo ‚síla‘ však není bezprostředně identická se samotnou Boží bytostí, nýbrž z ní pouze vyzařuje.“ („Síla“ zde znamená „gevura, moc“.)

⁶² Snad bytosti, jejichž vnější podoba je „na výšku“ (ve fyzickém světě např. žirafa, člověk) nebo „na šířku“ (pes, kůň). Verš je dosti nejasný, je možné uvažovat i jiný výklad.

⁶³ Stejně jako výše (pozn. 105) se jedná o složeninu z atributu a variace tetragramu. Její význam je zřejmě „JJ strážců“, což jsou služební andělé popisovaní před tímto jménem.

⁶⁴ Myšlena je bázeň a strach z Boha.

5/ Funkce a charakter textu

Jak jsem již zmínila v úvodu k této práci, text *Ma'ase merkava* sice na první pohled vypadá jako souvislý text, ale při bližším zkoumání zjistíme, že se skládá ze tří (resp. čtyř) částí. (Při ještě bližším zkoumání se nám i tyto jednotlivé části rozpadnou do menších celků.) První a čtvrtá část jsou obsahově shodné a lze předpokládat, že dříve tvořily jeden celek, do něhož byla později vložena část druhá a třetí. To je podpořeno i faktem, že v některých verzích textu je čtvrtá část vložena za třetí část, v jiných za druhou část.¹⁴⁰ Také obsahově na sebe části navazují. Čtvrtou část lze proto označit za volné pokračování části první.

První a čtvrtá část, kterou tvoří § 544–559 a 592–596, se zabývá vizemi nebeských paláců. Hlavními postavami zde jsou rabíni Akiva, Jišmael a Nechunja, přičemž Jišmael je v pozici žáka, kterému Akiva a Nechunja vyprávějí o svých nebeských vizích. Pokud nahlédneme do seznamu nejznámějších rabínů, který uvádí Günter Stemberger v 6. kapitole své knihy *Talmud a Midraš*,¹⁴¹ zjistíme, že nejstarší z této trojice byl rabi Nechunja ben ha-Kana. Patřil k první generaci tanaitů¹⁴² a byl učitelem rabiho Jišmaela ben Eliši, který náležel ke druhé generaci tanaitů.¹⁴³ Do druhé generace je řazen i rabi Akiva ben Josef, který v *Ma'ase merkava* vystupuje také v roli učitele rabiho Jišmaela. Podle tradice však rabi Jišmael a rabi Akiva byli současníci a měli

¹⁴⁰ Swartz, M. D.: *Mystical Prayer...*, 101.

¹⁴¹ Stemberger, Günter: *Talmud a Midraš*, Vyšehrad, Praha 1999, 81–131.

¹⁴² Ibid. Datace je relativní, ale orientačně žila tato generace před rokem 90 o. l.

¹⁴³ Ibid. Přibližná datace je 90–130 o. l.

navzájem protichůdné názory, patřili k rozdílným názorovým skupinám a často spolu měli spory. Tyto se týkaly převážně výkladu Tóry. Lišili se ve výkladu pleonasmů v Tóře – zatímco Akiva je považoval za nositele významu, Jišmael je považoval za běžnou součást jazyka.¹⁴⁴ Je tedy poněkud záhadné, proč se v textu *Ma'ase merkava* dostal rabi Akiva do role učitele rabiho Jišmaela. Tato otázka by si zasloužila podrobnějšího zkoumání, které však přesahuje rámec této práce.

Kromě tří uvedených rabínů se v první a čtvrté části textu hovoří pouze o Bohu, až na jednu nevýznamnou výjimku v § 595 nejsou zmíněny žádné jednotlivé andělské postavy, pouze skupiny andělů aj. bytostí. Tato část obsahuje menší množství Božích jmen včetně tzv. *nesmyslných slov*.

Ve druhé části, kterou tvoří § 560–570, se rabi Jišmael učí přivolat andělské bytosti, jimiž jsou Jofiel – Princ Tóry, Suriel – Princ přítomnosti a Princ moudrosti. Cílem je získat schopnost naučit se z paměti Tóru. Tato část se tedy na rozdíl od předchozí nezabývá výstupem, ale naopak praktikami, jak přimět nebeské bytosti k sestupu na zem. Najdeme zde velké množství nesrozumitelných Božích jmen, jmen andělů a pečeti, používaných na ochranu při komunikaci s nebeskými bytostmi.

Ve třetí části, kterou tvoří § 579–591, se opět hovoří o výstupech do nebeských paláců. Na počátku rabi Jišmael uvádí dlouhý seznam jmen andělů v jednotlivých palácích, z nichž naprostá většina jsou tzv. *nesmyslná slova*. Dále najdeme komunikaci rabiho Nechunji s Andělem přítomnosti, který sděluje rabimu Nechunjovi pět různých hymnů.

Tato práce se hlouběji zabývá pouze první a čtvrtou částí, druhou a třetí část zmiňuje pouze pro úplnost a jako ilustraci odlišnosti jednotlivých částí.

¹⁴⁴ Hastings, James: *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Vol. 1, T. & T. Clark, Edinburgh 1908, 275.

6/ Analýza jednotlivých prvků textu

V této kapitole rozebírám některé důležité prvky textu. Nelze je však chápat jako jednotlivá, od sebe oddělená témata, protože se navzájem prolínají a pouze dohromady tvoří funkční celek. Dělení na jednotlivá témata uvádím spíše pro přehlednost a snadnější orientaci v textu.

PŘEDPOKLADY K MYSTICKÉMU VÝSTUPU

V textu se dozvíme, že k mystickému výstupu je zapotřebí „svatost a čistota“ v srdci mystika a mystik se musí modlit určitou konkrétní modlitbu.¹⁴⁹ Měl by mít „v srdci chválu Boha Izraele,“¹⁵⁰ čímž je pravděpodobně řečeno, že má umět zpaměti hymnus, který „dokončí každý den za úsvitu“,¹⁵¹ a tím se „očistí od nepravostí, falše a všeho zlého“.¹⁵² Na více místech je zdůrazněna síla hymnu, např. když rabi Akiva říká: „Když jsem se modlil tuto modlitbu, spatřil jsem 640 tisíc myriád andělů slávy...“¹⁵³ Jinde rabi Akiva prohlašuje: „Šťastný je člověk, který stojí v celé své síle a namáhá se hymnem před požehnaným JVI, Bohem Izraele a má vizi Merkavy...“¹⁵⁴ O něco níže se od rabiho Akivy dozvíme, že „je-li zbožnost a čestnost v tvém srdci, budeš znát nebeské vzdálenosti“.¹⁵⁵ Dále rabi Akiva specifikuje, jaké vlastnosti

¹⁴⁹ Řádek 4.

¹⁵⁰ Řádek 45.

¹⁵¹ Řádek 47.

¹⁵² Řádek 48.

¹⁵³ Řádek 105–106.

¹⁵⁴ Řádek 194–196.

¹⁵⁵ Řádek 210–211.

potřeboval ve čtyřech nižších palácích – zbožnost, rituální čistotu, čestnost, dokonalost.¹⁵⁶ V pátém a šestém paláci vyslovil kedušu a v sedmém paláci konečně stanul před Bohem. Popisuje to takto: „V sedmém paláci jsem stál v plné síle. Byl jsem rozechvělý vzrušením a děsem se mi trásly všechny údy.“¹⁵⁷

Z těchto porůznu roztroušených poznámek můžeme vyvodit, že adeptem mystického výstupu se nemohl stát každý, ale pouze ten, kdo splňoval určité morální a psychické předpoklady – být rituálně čistý, svatý,¹⁵⁸ zbožný, čestný, dokonalý. Naopak se musel oprostít od vlastností, jako je faleš, nepravost a zlo. Nesmírně důležitá je modlitba, kterou mystik pronáší každý den za úsvitu, ale zřejmě i při jiných příležitostech, např. i v průběhu mystického výstupu. Stejně tak je zapotřebí používat kedušu.

Při splnění všech těchto předpokladů pak mystik může „stanout před Bohem“ a mít vizi Merkavy. Očišťování těla i duše a všestranné morální sebezdokonalování je nezbytným předpokladem mystické práce ve všech mystických systémech, přestože různé systémy staví do popředí jiné typy vlastností. Východní systémy, jako je např. buddhismus, vyzdvihují hlavně odpoutání se od světa a zbavení se vazeb na svět, zatímco systémy západní (judaismus, křesťanství) kladou důraz především na etickou stránku sebezdokonalování, na získání vysokých morálních kvalit.

CÍL MYSTICKÉ VIZE

Pokud jde o obsah mystické vize, popis není příliš souvislý, i když určitou volnou návaznost jednotlivé odstavce mají. Je však patrné, že v řadě případů byly zřejmě přidány hotové odstavce odjinud a jen volně vřazeny do již hotového textu. Proto můžeme sice říci, že před

¹⁵⁶ Řádky 212–216.

¹⁵⁷ Řádky 217–224.

¹⁵⁸ Termín „svatý“ se vztahuje ke koncepci vyvoleného židovského národa.

Z výše uvedené analýzy je vidět, že práce s textem musí probíhat v několika rovinách najednou, přičemž od sebe nelze jednotlivé roviny přímo oddělit. Hlavně rovina jazyková je velmi úzce provázána s výkladem dobových reálií a dobového chápání různých skutečností, přičemž v mnoha případech si nejsme jisti, jak přesně daný obrat číst a tudíž vykládat.

To je způsobeno především skutečností, že hebrejský text je psán pouze souhláskami bez vokalizace a mnoho slov lze číst různě. Možná variabilita čtení je zvýšena skutečností, že totéž slovo lze často zapsat dvěma způsoby – jako *scriptio plena* nebo *scriptio defectiva*.²⁵⁵ Při *scriptio defectiva* je pak větší variabilita způsobů, jak daný výraz přeložit a tudíž jaký mu přiznat význam. Navíc je text psán bez interpunkce a často není jisté, kde končí jedna věta a začíná druhá. Proto se různé překlady téhož textu mohou v určitých obtížných pasážích i poměrně zásadně lišit – záleží totiž na posouzení daného překladatele, jak pasáž pochopí.

Zřejmě nejzávažnější problém představuje skutečnost, že zkoumaný text, který vznikl někdy v talmudické době (ale jádro je možná ještě starší), byl mnohokrát opisován a pozměňován a to nejen obsahově, ale i jazykově. Opravy však byly provedeny nedůsledně a nekonzistentně a tak máme nyní před sebou text, který obsahuje směs vrstev a úprav z různých období, přičemž tyto vrstvy je někdy

²⁵⁵ Při tzv. defektním psaní (*scriptio defectiva*) nejsou použita písmena, která se nečtou, ale pomáhají při vokalizaci slova (tzv. matres lectionis, v hebrejštině י, ו a ה), zatímco při plném psaní (*scriptio plena*) se tato písmena uvádějí.